

Şeyh Bekir'in Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr Adlı İlmihal Eseri Nerma Zaimovic*

Öz

Bu makalede Şeyh Bekir'in Hicrî 1143, Miladî 1731 tarihinde yazdığı ve dinî konuları anlatan Türkçe bir ilmihâl kitabı olan *Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr* adlı eseri tanıtılmaktadır. Eser 10 fasıldan oluşmakta olup yazar her fasılda farklı konuları ele almış ve halkı eğitime amacı gütmüştür; yani müminlere vasiyet ve nasihat tarzında bir eser vücuda getirmiştir, diyebiliriz. Biz, bu çalışmada eseri ayrıntılı olarak tanıttıktan sonra eserde öne çıkan imlâ ve dil özelliklerini inceleyeceğiz. Böylece doktora tezi olarak incelediğimiz bu eserin Türk dili bakımından önemi bu makaleyle sahaya bir katkı olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr, Şeyh Bekir, ilmihâl kitabı, nasihatnâme, Osmanlı Türkçesi imlâ özellikleri.

* Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, nerma.zaimovic@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3592-4994

General Features of the Catechism *Şifâü'l-Qulûb* and *Ziyâü'l-Qubûr* by Sheikh Bekir

Abstract

Şifâü'l-Qulûb ve *Ziyâü'l-Qubûr* is an Islamic catechism in Ottoman Turkish written by Sheikh Bekir in H. 1143 (AD 1731). The present study is an analysis of this work including detailed information on the general philological features and linguistic properties of the work. The work consists of 10 chapters, and each chapter is written on a different topic that is intended to educate the public through preaching and advising about the common features and teachings of the Islam. In this work, after the introductory part on the general aspects of each chapter of the work, linguistic features of the work are presented. The findings of this article could be taken as an important contribution to the studies of Ottoman Turkish. The present article is an extended part of our doctoral thesis on the philological and linguistic aspects of the work.

Keywords: *Şifâü'l-Qulûb* and *Ziyâü'l-Qubûr*, Sheikh Bekir, Ottoman Turkish, Islamic catechism, Ottoman religious advice and preaching, Ottoman Turkish spelling and linguistic features.

Giriş

İslam toplumunun bir realitesi olarak, tarihin her döneminde olduğu gibi bugün de - mezheplerin farklı bölgelere yayılması ve mezhep içinde oluşan farklı görüşler sebebiyle-sahih ve sözü geçer söylentilerin varlıklarını sürdürdüğü ve halkı daha etkili bir şekilde eğitime amacı taşıyan pek çok eser yazılmıştır. Böylece, güven ortamını sağlamak ve dine uygun olan/ olmayan ve bilinmesi gereken temel dinî bilgilere sahip olmak, aynı zamanda belli bir mezhep geleneğine bağlı kalarak onların şartlarını öğrenerek bu şartlara göre davranmak gibi nedenlerle kısa eserlerin kaleme alınması gerekmiştir.

Eskiden muallimlerin anlattıklarını/söylediklerini günlük hayatta daha verimli bir şekilde uygulamak için ilk ilmihâller yazılmaya başlanmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmalarına göre ilmihâl geleneğinin IX-X. yüzyıllarda oluşmaya başladığı söylenir.¹ Bazı rivayetlere göre Arapça yazılmış kimi eserlerin Türkçeye çevrilmesi, hatta bazı bölümlerin eksik olduğunun düşünülmesi nedeniyle konuların tamamlanmasıyla ilmihâller ortaya çıkmıştır.

Klasik Osmanlı Türkçesi devresine ait olan Birgili Muhammed Efendi'nin Türkçe olarak telif ettiği Vasiyyetnâme adlı eseri önemli eserlerden biridir. Kısa cümleli, ezberlenmesi kolay ifadelerle dolu olan, halkı eğitime amacı taşıyan mensur bir eserdir. Bu sebeple, o dönemde kurulan iptidâiye ve rüştiye mekteplerinde Birgili Muhammed Efendi'nin Vasiyyetnâmesi okutulmaya başlanmıştır.² Demek ki ilmihâl kitaplarına din öğretiminde faydalı olacağı düşünüldüğü için ihtiyaç duyulmaya başlanılmıştır. Birgili'nin kısa ilmihâli olan Vasiyyetnâme'si, iki asır sonra yazılan hacimli Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eserin de önemli kaynaklarından biri olduğu söylenebilir.

Biz bu makalede Şeyh Bekir'in yazdığı 276 yaprak olan Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eseri genel olarak inceleyeceğiz. Halkı eğitmek amacıyla, yani müminlere vasiyet ve nasihat tarzında nesih yazı türü ile yazılan ve dinî konuları anlatan Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eserin başka nüshaları yoktur. Elimizde olan nüsha ise, 1754 tarihinde Abdullah adlı biri tarafından istinsah edilmiştir. Bütün araştırmalarımıza rağmen eserin yazarından Şeyh Bekir ile ilgili herhangi bir bilgi edinilememiştir.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed İlmî Efendi, "İlmihal" *TDVİA* C:22, İstanbul, 2000, s.139.

2 Ahmet Turan Arslan, Vasiyyetnâme, *TDVİA*, İstanbul, C. 42, 2012, s. 556.

Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr Adlı Eser

Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr, Şeyh Bekir tarafından Hicrî 1143, Miladî 1731 tarihinde yazılmıştır, aynı zamanda bu eser Hicrî 1167, Miladî 1754 tarihinde Abdullah tarafından istinsah edilmiştir. İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı)'nda K.657 demirbaşı, 297.85 BEK yer numarası ile kayıtlıdır. Nesih yazı türü ile yazılmış dinî konuları anlatan, 276 yapraklı olan Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr bir ilmihâl kitabıdır. Şifâ'-hastalıktan kurtulma, iyi olma, iyileşme; Kulûb- (a. i. kalbin ç.) kalpler, gönüller; Ziyâ'-aydınlık, ışık; Kubûr- (a. i. kabrin ç.) kabirler, mezarlar anlamındadır. Eserin adı "Kalplerin Şifası ve Kabirlerin Aydınlanması" olarak çevrilebilir.

Müellif Şeyh Bekir, eserinin (6a) sayfasında insanların Arapça bilmemesinden dolayı Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eserini Türkçe yazmayı tercih ettiğini ifade etmektedir:

*"Eger (3) dersünüz bu kitâb niçün Türkçe tasnif olundu (4) Arapça tasnif olunmadı. Aslı budur ki nâsun (5) ekserî Arapca bilmez nef-i âmm olsun için (6) Türkçe tasnif olmaya sebep budur."*³

Eserde insanlara iyilik etme ve insanları kötülükten uzak tutma, Allah'a inanma ve O'na yakın olma gibi konulardan bahsedilmektedir. Kalp, bir inanç yeri olup Allah'ın rızasına ve sevgisine kavuşturan yoldur. Eser boyunca bu fânî dünyada insan kalbinin çeşitli "hastalıklardan" temizlenerek şifâ bulması ve onu güzel sıfatlarla süsleyerek Cenâb-ı Hakk'a yaklaştırması amaçlanmıştır.

Eserde Arapça dua metinleri (ayetler ve hadisler) de yer almaktadır. Bir Müslüman'ın doğru yola girebilmesi, şeytanlardan ve düşmanların tuzaklarından uzak durması ve öbür dünyada cennete girebilmesi için önemli kişilerin ve onların eserlerinde geçen konular ve düşüncelerden faydalanarak insanlara öğüt ve nasihat şeklinde bir mesaj verilmeye çalışılmıştır. Şeyh Bekir, Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eserinde İmâm-ı Âzam ve eseri Fıkhü'l-Ekber, İmâm-ı Şiblî, Alî Kârî ve Mişkât Şerhi, Ebû'l-Leys es- Semerkandî, İmâm Suyûtî, İmâm Kurtubî'nin Tezkiresi, Tarîkat-ı Muhammediyye,⁴ Fetâvâ-ı Zahîriyye, Hulâsâtü'l-Fetâvâ vs. âlimlerin yazdığı eserlerdeki düşüncelere yer vermektedir. Ancak yazarın başlıca kaynağının İmâm Birgivi Mehmet Efendi ve eseri Vassiyet-nâme-i Birgivi⁵ olduğunu söyleyebiliriz.

3 Şeyh Bekir, *Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr*, İ. B. B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, demirbaş Bel_Yz_K. 000657, Yer numarası 297.85 BEK, İstanbul, s. 6

4 İmâm-ı Birgivi, *Tarîkat-ı Muhammediyye*, çev. Celal Yıldırım, Demir Kitabevi, İstanbul, 1969.

5 Muhammed Efendi Birgili, *Vassiyet-name*, haz. Musa Duman, İstanbul, Risale Basın Yayın, 2000.

Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr eseri yukarıda söylendiği gibi 10 fasıldan oluşur. Fasıllar aynı düzen içinde kurgulanmıştır.⁶ O dönemde Türk edebiyatında ki çoğu eserde olduğu gibi bu eser de besmele ve Peygamberimiz'e salât u selam ile başlar. Hamdele ve selveleden sonra eserin devamında Hak Teâlânın bizi bu dünyaya kulluk yapmak için gönderdiği açıklanır. Her müminin öbür dünyada cennete girebilmesi için her şeyden önce bu dünyada, Allah'ın kulu olarak, imana bağlı kalması, amel-i salih yapması (işlemesi) ve günahlardan uzak kalması gerektiği açıklanır.

Eser, ilk fasılda neden iman etmek gerektiğinin yanında, farz-ı ayn olarak her Müslüman'ın bizzat kendisinin yapması ve sakınması emredilen hükümlerin öğrenilmesini anlatır. İmanın altı şartı üzerinde durulur ve herhangi bir şarta inanmayan, ya da şüphe eden kişi için küfr işlediği, kafir olduğu ve öbür dünyada cehennemde azab çekeceği söylenir. İmam-ı Azam'ın Fıkh-ı Ekber⁷ adlı kitabı ve Birgili'nin Risalesi adlı eserlerinden faydalanır ve örnekler verir. Farz-ı ayn'dan bahsettiğinde üç ilimden: akaid, ahlak ve amal-i zahireden oluşan bu bölümde abdest, namaz, oruç, hac, zekat, gusül, hayz, nifas gibi konular da yer almaktadır. Daha sonra Allah'ın zâtî ve subûtî sıfatları ve esmasından bahsedilerek Allah'ın eşi ve benzerinin olmadığı açıklanmıştır. Bu sıfatların yanında sıfat-ı lazime ve vacib üzerine durulmuştur.

Kafir ve küfrden bahsedildiğinde, iki fırka olarak Kaderiyye⁸ ve Cebriyye⁹ ile ilgili örnekler verilmiştir. Daha önce geçen konularla beraber bazı kavramların (hidayet, tevfiik, kadir gibi) üzerinde durulmuştur. Dört büyük melekten ve onların vazifelerinden, peygamberlerden ve onlara gökten indirilen kitaplardan bahsedilir. Ayetler ve hadisler, Peygamber Efendimiz (s. a. v) ile ilgili hikâyeler anlatılır. Sıratı geçebilmek için insanın ne tür sorulara cevap vermek zorunda kalacağı açıklanır. Cennet ve cehennem kavramlarıyla beraber bu mekânların özel-

6 Metnin içindeki başlıklar ve alt başlık "Fi beyân-ı..." ile başlar.

7 İmâm-ı Âzam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, haz. İsmail Kaya, Madve Yayınları, İstanbul, 1984.

8 Kaderiyye, sözlükte "kadere mensup olan, kader taraftarı" yani kader inancını reddeden bir inanç/düşünce olarak Allah'ın belirlediği kader yerine insanın belirlediği kadere ve Allah'ın fiilleri yerine insanın fiillerine inanır. Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için İ. Üzüm, *TDVİA*, Cilt 24; 2006, s.64.

9 Cebriyye de kader ve irade konusunda Kaderiyye fırkasının tam aksine görüşler ileri sürdüğü söylenebilir. Yani, her şeyin Allah tarafından yaratıldığı bildirir. İman-inkâr, hidâyet-dalâlet, itaat-isyan cinsinden olan bütün fiilleri dileyen insan yaratan da Allah'tır. Fakat, bütün fiilleri kaderin bir sonucu olarak Allah'ın ilim ve irade sıfatlarına bağlıdır. Aksi takdirde, Allah'ın her şeyi bilmediğini ve mülkünde irade etmediği birtakım fiiller de var. Daha fazla bkz. İ. Abdülhamid, *TDVİA*, Cilt 7; 2006, s. 207.

liklerinden bahsedilir. Yazar, birinci bölümde kalp, dil, kulak, göz, el, karın, ayak ve beden afetlerini sayarak ikinci bölüme geçer.

İkinci fasılda kibirden bahsedilip huy kavli üzerinde kalbin zarar göreceği açıklanmıştır. Cimrilik (buhl), kıskançlık (hased), tutumsuzluk (israf) ve düşmanlık (kin) ile ilgili örnekler verilip, herkesin işlediği zararı göreceği ve kendini koruması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Yazar devamında küfr meselesini ele alıp cehalet ile karşılaştırarak yorumlamıştır. Küfr kavramının hemen yanında inat, kötü ve kibir davranışları hakkında açıklama da yapılmıştır. Eserde kibrin yirmi manası, bir kibrin yedi sebebi ve on iki işareti olduğu tek tek açıklanır. Ali Kari'nin *Mişkât Mesabih Şerhi*¹⁰ adlı kitabından ezan okumada on yedi yerde küfre düşüleceğini söyleyerek tek tek açıklamasını yapar. Bu bölümde iki farklı bid'at (bid'at-ı seyyie ve bid'at-ı hasene)¹¹ ele alınmıştır. Şeyh Bekir, teganni kavramını anlatırken bazı insanlar için helal, bazıları için ise haram olduğunu örneklerle açıklamıştır. Teganniyle beraber riya ve hile kavramlarını yan yana koyup Hak Teâlâ ve Peygamber Efendimizin (s.a.v) söylediklerinden faydalanarak anlatmaya çalışmıştır. Şeytanın ibadete izin vermeme, geciktirme, aceleyle emr etme, halk içinde ikmal etme, gizlice amel etme ve son olarak hile ile yedi farklı kavramı ele alır.

Hile ve riya ile ilgili kavramları ele aldıktan sonra fesahat ve belagat kavramlarından da önemle bahsetmiştir. Riya ile ilgili çeşitli örnekler verdikten sonra İmam Ebu Leys, *Tenbihü'l-Gafilin*¹² adlı kitabında geçen ilginç örnekler de bu bölümde yer alır. Özellikle günlük hayattan fakir ve zengin arasındaki riya meselesine dikkat çekilir. Tadil-i erkan önemli konulardan biri olarak bu bölümde yer alır. Ayrıca Kemalpaşazâde'nin beyti de bu bölümde yerini almıştır. Bu bölümde Peygamber Efendimiz ve bir kişi arasında yalan söyleme, zina ve hırsızlık yapmakla ilgili bir sohbet geçmektedir. Yalan söyleme konusuyla beraber kalbin zararı ve dilin kusurları hakkında altmış meseleye yer verilir. Daha önce zikredilen yalan, zina, teganni gibi kavramların yanı sıra nifak, gıybet, masharalık, günah, sır, ayıp şeyler, hutbe, ezan ve Kur'an okumayla ilgili bilgiler devrilmıştır.

Üçüncü fasılda yukarıda adı geçen kavramların misallerini ele alıp bazı vücut (lisan, kulak, göz, el, ayak) afetleri ile ilgili hususlar bu bölümde örneklerle

10 El-Hatibu't-Tebrîzî, *Miškâtü'l-Mesabih*, haz. Hüseyin Yıldız, Zekeriya Yıldız, Hasan Yıldız, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2017.

11 Bid'at ile ilgili bkz. Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelelenin Gerekliliği", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 11, Cilt 11, Sayı 1, Bahar 2016, s. 21-46

12 Ebu Leys Semerkandi, *Tenbihü'l-Gafilin*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2014.

verilmiştir. Yine de sırayla afetleri tek tek sayarak bazılarını açıklamakla beraber Peygamber Efendimizin (s. a. v) sözleri ve Hulasatü'l-Fetâvâ gibi kaynaklar zikredilmiştir. “Kulak” ile ilgili bölümde kulağa hoş gelenleri dinlemek ya da dinlememekten bahsedilmektedir. Kısa bir bölüm olmasına rağmen yazar bazı afetler için (özellikle yapışmak) alış veriş, hayvanlara bakma, spor ve değişik oyunlar vs. gibi seksen sekiz farklı konuyu tek tek sayıp açıklamıştır.

Dördüncü fasılda yemek ve içmek ile ilgili afetlerden bahsedilir. Bu bölümde hangi yemeğin helal, nerede ve nasıl yenilmesi gerektiği açıklanır. Şeyh Bekir örnek olarak Tatarhane'deki örf ve adet bilgilerine göre yemek ve içmek afetlerini tanıtır. Sonra başka bir kaynak olarak Zerî'etü'l-ta'âm adlı kitapta bulunan yemeğin yedi farzı ile yirmi yedi sünneti, kırk beş mekruhu, on yedi müstehabı ve altı zararını anlatmıştır. Cinsi organın afetleri ile ilgili yirmi dokuz açıklama yapmıştır. Yürümek afetleri söz konusu olduğunda ilk başta izinsiz, yani aileye haber vermeden savaşa gitmek ilk afet olarak ele alınır, daha sonra kiminle, ne zaman ve nasıl bir yere gidilmesi gerektiği açıklanır. Bu afet ile ilgili İmam Ebu Leys'in Tenbihü'l-Gâfilin, İmâm Suyyûtî'nin Et-Ta'in ve't-Tâûn Risâlesi ve İmâm Kurtûbî Tezkiresi adlı eserlerinden örnekler de verilmiştir. Özellikle kadınların dışarıya çıkmaları için uygun olan kıyafet anlatılmıştır. Mürşîd-i Mütehilîn, Muaddi's-Salavat, fikh, tefsir ve diğer fetva kitaplarında bulunan bilgilerden faydalanarak doksan zarardan oluşan beden afetleri tek tek sayılarak anlatılmıştır.

Beşinci fasılda Allah'a ait haklardan bahsedilmektedir. İmam Şafi ve İmam Zendüsî'nin şarap konusundaki düşünceleri ve söyledikleri anlatılmıştır. Bunun yanında yemek, özellikle helal ve haram et, zekat, fitreden bahsedilmektedir. Eserin yazarı Şeyh Bekir bu bölümde sığır ile ilgili örnekleri verirken İstanbul şehrindeki durumu örnek almıştır.¹³ Yılan hikayesi yanı sıra beyitler de yer almıştır. Bu bölümde kalp zararları ile ilgili istihza ve iftira gibi kavramlar açıklanmıştır. Devamında aynı konu ile ilgili tövbenin üç farklı şekli yer almıştır. Ayrıca şu faslın sonunda Fasılda son konu olarak dost ve düşman ile ilgili sekiz emir örneği açıklanmıştır. Bunun yanında sihirbaz, istidraç ve ihanetle açıklamalar da yapılmıştır.

Altıncı fasıl Şeyh Şiblî'nin sözleriyle başlar. Bu konuda Firavun ve şeytanın hâlleri bildirilip müminlere özellikle Kur'an ve namaz hakkında nasihat verilir. Bu konu ile ilgili yapılması gereken şeyler bildirilerek öğüt şeklinde ele alınmıştır. İslam dini inanışlarına uygun olarak yapılan temizlik ve onun faydaları

13 Şeyh Bekir Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eserini yazdığı yeri açıklamadığı ve eserde bazı anlatımlarında İstanbul ile ilgili örnekler verdiği için elimizdeki eserin nüshasının belki İstanbul'da yazıldığını düşünebiliriz.

bildirilmiştir. Abdest konusunda Ebu Leys, *Bostanu'l-Arif*¹⁴ adlı kitabında Musa (a. s.)'a verilen nasihatı açıklamıştır.

Yedinci fasıl Kur'an'da beyan olunan peygamberlerin isimleriyle başlar. Devamında Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s. a. v.) vefatının ardından Müslümanların başına geçen ve görev yapan dört büyük halifenin hayatları hakkında kısaca bilgi verilir. Cehenneme kesin gideceklerin altı durumu açıklanmıştır. Fakir marazı def eden dört hasletini bildirdikten sonra kabre gidecek olan aynı fakirin her gün yedi kez çağırıldığı belirtilir. Bu fasılda halife olan Ömer bin Abdülaziz ile ilgili bilgi ve onunla alakalı bir olay anlatıldıktan sonra aynı asırda yaşayan hâkimlerin halleri ve bunların beş gizli halleri daha açıklanır.

Sekizinci fasılda fakirliğin kırk dört sebebi olduğu söylenip açıklaması yapılmıştır. Bu fasılda evlilik önemli konulardan biridir. Evlilik ile ilgili üç şartı bildirdikten sonra avratların on huyu sırayla adlandırılarak detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Özellikle kadınların giydiği elbise üzerinde durulmuştur. Evlilik şartları ve faziletlerinden bahsedildiğinde Mürşid-i Müttehhlil adlı eser büyük ölçüde kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Hazreti Fatıma radiyallahu anha'nın gelinlik elbisesi ve eşyası ve o zamanda kadınların batıl inançları hakkında bilgiler verilmiştir. Bazı hayvanlar; maymun, yılan, köpek, akrep, fare, tilki, karga, koyun gibi ve onların özellikleri erkek-kadın davranış ve ilişkilerinde örnek olarak kullanılmıştır. Evlilik hayatı, erkek ve kadın arasında ilişki, bu konu ile ilgili işlenen günahlar, çocuklar, eskiden ve şimdiden kadınlarla ve erkeklerin birbirini nasıl bulduğundan bahsedilmiştir. Erkek ve kadınların hakları ele alındığında erkeğin kadın üzerinde otuz beş, kadının erkek üzerinde kırk beş hakkının bulunduğu anlatılmıştır.

Dokuzuncu fasılda da yemek hakkında, bir tarafta haram olan domuz ve öbür tarafta helal olan tavuk etlerinden bahsedilir. Hazreti İbrahim (a. s.)'in Mecüsiler ile ilgili sohbeti de dile getirilmiştir. Fasılın yarısında erkek ve kadın arasındaki nikah ile ilgili şartlar, faydalar ve bu konu ile ilgili nikah afetlerinin bilgileri verilip açıklama yapılmıştır. Bu fasılda çoban hikayesi de yer almaktadır. Ayrıca fasılda Hak Teâlâ, Peygamber Efendimiz (s. a. v.) ile Cebrail ve dört halifenin söyledikleri yer almaktadır.

Onuncu fasılda zikir, vacib ve sünnet ile ilgili örnekler verilmiştir. On bir fetva kitabından mekruhlar ile ilgili örnekler verildikten sonra günah üzerinde durulur. İlk başta günahın altı sebebi söylendikten sonra işlenen günahların zararı

14 Ebu Leys Semerkandi, *Tenbihul Gaflin ve Bostanü'l-Arifin (Nasihat ve Sohbetler)*, çev. Ömer Faruk Yılmaz, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul, 2017.

ve işleyicinin cezalarından bahsedilir. Bu fasılda da teganni ile ilgili on beş farklı isim ve farklı musiki örnekleri yanında beyit de verilmiştir. Musikiyle beraber ölüm ve kabir en son fasılda yine yer almıştır. Kabrin rahatlığı ve öbür dünyaya gidişin yolu dua ile açıklanmıştır. İman, kafir ve küfrün özellikleri ve örnekleri on bir fetva kitabından alınarak eserin son kısımlarında yer verilmiştir. Üzerinde çalıştığımız Hicrî 1167, Miladî 1754 tarihinde Abdullah tarafından istinsah edilmiş olan bu nüsha, ilk başta Şeyh Bekir, onun arkadaşları, öğrencileri, sonra halkı ve hepimiz için dua ile bitirilmiştir.

Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr Adlı Eserin İmlası

Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eserin elimizdeki nüshası, imlâ konusunda karışıklık göstermektedir. Metin kuruluşu itibariyle basit yapı bir eserdir, yani yazı dilinin cümle kuruluşundan daha *çok konuşma dilinin* söyleyiş biçimlerinin metinde yer aldığı fark edilmektedir. Ulaşabildiğimiz tek nüshaya dikkatli bir şekilde bakarsak onlarca imlâ hatasını fark edebiliriz. Bu nüshadan müellifin ya da istinsah eden kişinin yazma işlerini bir an önce bitirmek için mi oldukça hızlı yazdığı yoksa Arapça ve Farsça kelimelerin halk arasında değişmiş şekillerini mi doğru kabul ettiği, Arap ve Fars gramerlerindeki kullanılış şekillerine bakmaya zaman bulamadığından dolayı mı, sebep her ne ise ortaya hatalı bir metnin çıkmasına neden olmuştur. Eserde Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça kelimelerin imlâsı, özellikle uzun ünlüler ve zel, dat, zı ve ha ünsüzlerinin yazımında hatalar yapılmıştır. *Çalıştığımız metindeki imlâ* meselelerini, ilk başta Eski Anadolu Türkçesi'nde yer alan ve sonraki dönemlerde de varlığını koruyan eklerin ve kelimelerin yazılışlarını bu çalışmada ele almayacağız. Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr adlı eser çok hacimli olduğu için bu çalışmada sadece bazı ek ve kelimelerin farklı yazılış şekillerinde görülen yazım farklarından bazı örnekler verilecektir:

I. Eklerin Yazılışı

Çekim Ekleri

İsim Çekimi

1. İyelik ekleri

a. Biri nci teklik şahıs: $\acute{e}$ ve e

Eserimizde bu ekin klişeleşmiş imlası olan $\acute{e}$ yanında bazı örneklerde e şekli de görülmektedir.

25a/1 *Rabbum* رَبُّمُ, 66b/7 *ķabrüm* قَبْرُومُ, 88a/12 *ķomşum* قَوْمِشُومُ, 235/7 *evim* اَوِم

b. Üçüncü teklik şahıs: *kesre* yanında *vav* şekli de görülmektedir.

110a/15 *yüzi* يُوزِي, 115a/1 *yüzine* يُوزِينَه, 137a/2 *yüzüne* يُوزْنَه

c. Birinci çokluk şahıs: *moz*: موز ve *miz*: مز. Metnimizde bu ekin klişeleşmiş *moz* yanında *miz* şekli de geçmektedir.

225b/13 *ķayatımızda* حَيَاتِمَزْدَه, 11b/14 *suçumuz* صُوجُمُز, 226b/8 *zamānımızda* زَمَانِمَزْدَه, 253a/6 *ķurbānımız* قُورْبَانِمُز

2. Hâl Ekleri

Vasıta durumu eki: -la,-le, ıla, ile.

Metnimizde vasıta hâli ekinin (له) ve kesreli (يله) şeklindeki yazılışına da oldukça çok rastlamaktayız.

8b/14 *olmağ-ıla* اَوْلَمَغَلَه, 3b/5 *selāmetle* سَلَامَتَلَه, 66b/15 *‘azamet-ile* اَعْظَمَتِيلَه, 66a/10 *günāhlar ile* كُنَاهَلَر اِيلَه

Fiil Çekimi

Zaman Ekleri

Görülen geçmiş zaman eki –dı, -di, du, dü.

İkinci teklik şahıslarda iki farklı şekli görebilmekteyiz.

240a/9 *alduñ* اَلْدُك, 240a/11 *aldın* اَلْدِين

Emir Eki

a. Birinci teklik şahıs emir:

Birinci teklik şahıs metnimizde –ayın,-eyin şeklinde geçmektedir.

245b/4 *ķılayın* قِلَايِين, 267a/2 *olayın* اَوْلَايِين, 157a/4 *ķaçmayın*

b. Birinci çokluk şahıs emir:

Birinci çokluk şahıs emir eserimizde sık görülür. اَلْم ve اَلِم şeklinindedir.

68b/7 *oynayalum* اَوَيْنَايَلُوم, 209b/13, *tařalum*, طَاطَه اَلْم, 209b/13 *alalum* اِلْدَلْم, 209b/13 *gidelim* كِيدِلِم, 209b/13 *olalım* اَوْلَالِم, 209b/14 *idelüm* اِيدَلْم

II. Kelimelerin Yazılışı

Eserimizde aynı kelimelerin farklı yazılış şekillerini tespit edebildiğimiz kadarıyla aşağıda gösteriyoruz:

- 91a/7, eşitse اِشْتَسَه , 212b/11 işitse اِشْتَسَه
 101b/3 sözini سُوزِنِي , 88a/6 sözini سُوزِنِي
 59a/10 ziyâde زِيَادَة , 270b/14 ziyâde زِيَادَة
 191b/5 zekât زَكَاة , 191b/5 zekât ذَكَاتِي
 112b/14, hutbe حُطْبَه , 104a/6 hutbe حُطْبَه
 205b/15 haṭîbe حَطِيب , 112b/15 haṭîb حَطِيب
 200a/8 hiṭâb حِطَاب , 147a/9 hiṭâb حِطَاب
 170a/13, ḥatun حَاتُون , 14a/14 ḥatun حَاتُون
 132b/5 harc حَرَج , 144a/5 harc حَرَج
 132b/4 vazîfe وَضَيْفَه , 132b/9 vazîfe وَضَيْفَه
 136b/4 ḥarâb حَرَاب , 142b/9 ḥarâb حَرَاب
 140b/14 koñşu قَوِشُو , 140b/15 koñşu قَوِشُو
 115b/2 rişvet رِشْوَت , 165b/2 rüşvet رُشْوَت
 104a/8 izin اِذِن , 179a/15 izin اِذِن
 126b/14 yakında يَاقِنْدَه , 206b/15 yakında يَاقِنْدَه
 8b/6 avratların عَوْرَتْلَرِيْن , 8b/5 avratlarıñ عَوْرَتْلَرِك
 179b/9 şimdi شَمْدِي , 213b/12 imdi اِيْمْدِي
 101b/1 oḥumak اِخْوَمَق , 104a/6 oḥumak اِخْوَمَق
 25a/13 degildür دِغْلْدُر ; 25b/7 degüldür دِغْلْدُر

III. Dikkat Edilecek Bazı Fonetik Örnekler

1. i/e değişmesi¹⁵

it- 58a/7 >et- 56b/14, iriş- 43b/2 >eriş- 195/10

biş 8b/1 >beş 178a/10, bişinci 17a/9 >beşinci 174a/10, gice 274b/1 >gece 273b/9, yi-176a/3 >ye-27b/13, yir 70a/15 > yer 2a/4, girü 40a/9 >gerü 18a/12, gine 24b/12 >gene 25b/8.

15 Musa Duman, "Klasik Osmanlı Türkçesi Devresinde i/e Meselesine Dair", *İlmî Araştırmalar*, 7, İstanbul, 1999. s. 65-103.

2. Düzlük -Yuvarlaklık Uyumu, ü>i¹⁶

delük 231b/3 > *delik* 231a/10, *eksük* 165a/6 > *eksik* 169b/4, *ilerü* 202a/10 > *ileri* 195b/6, *berü* 169a/4 > *beri* 260b/10, *gerü* 18a/12 > *geri* 127a/15, *kendü* 47a/1 > *kendi* 42a/12, *degül* 25b/7 > *degil* 25a/13, *rüşvet* 165b/2 > *rişvet* 115b/2.

3. Ünlü Düşmesi¹⁷

şimden 224b/1 > *şimdiden* 213b/7.

4. Kaynaşma¹⁸

ne için 57b/10 > *neçün* 111b/2.

5. Ünsüz Değişmeleri¹⁹

a. k>h değişmesi

oķumaķ 104a/6 > *oķumak* 101b/1.

b. ñ>m değişmesi

ķoñşu 140b/14 > *ķomşu* 140b/15.

c. y>g değişmesi

yine 67b/5 > *gine* 24b/12

Sonuç

Şeyh Bekir'in Hicrî 1143, Miladî 1731 tarihinde yazdığı Şifâ 'ü'l-Kulûb ve Ziyâ 'ü'l-Kubûr adlı eseri, dinî konuları anlatan bir ilmihâl kitabıdır. 276 yapraklı olan Şifâ 'ü'l-Kulûb ve Ziyâ 'ü'l-Kubûr adlı eser, halkı eğitmek amacıyla, yani müminlere vasiyet ve nasihat tarzında nesih yazı türü ile yazılmıştır. Dinî konuları anlatan eserin başka nüshaları yoktur, elimizde olan nüsha, 1754 tarihinde Abdullah'ın istinsah ettiği tek nüshadır.

10 fasıldan oluşan eserin konuları ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. İlk fasılda iman etmenin gerekliliği yanında farz-ı ayn da ele alınmıştır. İkinci fasılda kibir-

16 Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, s.2009, s.101.

17 Birgili, *a.g.e.*, s.71.

18 *a.g.e.*, s.83.

19 Özkan, *a.g.e.*, s. 107,108.

den bahsedip huy üzerinde kalbin zarar göreceği açıklanmıştır. Üçüncü fasılda bazı vücut (lisan, kulak, göz, el, ayak) afetleri ile ilgili örnekler verilmiştir. Dördüncü fasılda yemek ve içmekten bahsedilmiş. Beşinci fasılda Allah'a ait haklar anlatılmıştır. Altıncı fasılda temizlik yanında fıravn ve şeytanın hâlleri bildirilip müminlere özellikle Kur'an ve namaz ile ilgili nasihat verilmiştir. Yedinci fasılda peygamberlerin isimleri ve gökten inen kitaplardan bahsedilmiştir. Sekizinci fasılda erkek ve kadın ilişkisi ile evlilik ele alınmıştır. Dokuzuncu fasılda Allah'ın bu dünyada haram kıldığı şeylerden uzak durmak gerektiği ve izin verilen helal şeylere yaklaşma hususu anlatılmıştır. En son fasılda zikir, vacib ve sünnet üzerinde durulmuştur.

Metnimizde ses olayları (ünlü düşmesi, ünlü türemesi, ünlü ve ünsüz değişimleri, tonlulaşma ve kaynaşma) ile ilgili örnekler yer almaktadır. Bazı ses olaylarında tek şekil, bazılarında ise iki farklı şekil görülmektedir. Bu durum metnin yazımında belli bir düzenin olmayışının kanıtı niteliğindedir. Ayrıca iç seste ünlü türemesi oldukça yaygındır ve metnimizde bunun bol bol örnekleri yer almaktadır.

Morfolojik unsurlar söz konusu olunca bu dönemde uyuma aykırı örneklerle rastlanmaktadır. Özellikle iki şekilli - hem düz hem de yuvarlak ünlülü örnekler, ses benzeşmeleri ve dudak uyumuna aykırı örneklerin var olması, sürecin devam ettiğini göstermektedir. Böylece dilde belli bir standardın oluşmadığı, ikili ve kimi zaman da birkaç şekilli söyleyişlerin metinde yer aldığı görülmektedir.

Kaynakça

Abdülhamid, İrfan, “Cebriyye”, *TDVİA*, cilt 7, İstanbul, 2006.

Birgili, Muhammed Efendi, *Vasiyet-name*, haz. Musa Duman, İstanbul, Risale Basın Yayın, 2000.

Birgivi, Muhammed Efendi, *Tarikat-ı Muhammediyye Tercemesi*, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2015.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 1997.

Duman, Musa, “Klasik Osmanlı Türkçesi Devresinde i/e Meselesine Dair”, *İlmî Araştırmalar*, sayı 7, İstanbul, 1999.

_____, “Klasik Osmanlı Türkçesi Döneminde Dil Uyumuna Aykırı Örnekler Üzerine”, *Studia Turcologica Cracoviensia*, (Prof. Dr. Stanislaw Stachowski özel sayısı), Krakow, Jagiellonian University Press, 2005.

Ebu Leys Semerkandi, *Tenbihü'l- Gafilin*, çev. Abdülkadir Akçiçek, İstanbul, Bedir Yayınevi, 2014.

_____, *Tenbihul Gafilin ve Bostanü'l -Arifin (Nasihât ve Sohbetler)*, çev. Ömer Faruk Yılmaz, İstanbul, İpek Yayın Dağıtım, 2017.

El-Hatîbu't-Tebrîzî, *Mişkatü'l-Mesabih*, haz. Hüseyin Yıldız, Zekeriya Yıldız, Hasan Yıldız, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2017.

Ergin Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım Yayın, 2013.

İmâm-ı Âzam, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2014.

İmam-ı Birgivi, *Tarikat-ı Muhammediyye*, çev. Celal Yıldırım, İstanbul, Demir Kitabevi, 1969.

İşik, Hüseyin Hilmi, *Tam İlmihâl Se'âdet-i Ebediyye*, İstanbul, Hakikat, b.130., 2014.

Korkmaz, Zeynep, “Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar” *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, cilt I, Ankara, TDK Yayınları, 1980.

Mehmed İlmî Efendi, “İlmihal”, *TDVİA*, cilt 22, İstanbul, 2000.

Sancaklı, Saffet, “Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadele- nin Gerekliliği”, *İslami İlimler Dergisi*, yıl 11, cilt 11, sayı 1, Bahar 2016.

Üzüm, İlyas, “Kaderiyye”, *TDVİA*, cilt 24, İstanbul, 2006.

Turan Arslan, Ahmet, “Vasiyetnâme”, *TDVİA*, cilt 42, İstanbul, 2012.

Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara, TDK Yayınları, 1983.

Zaimovic, Nerma, “Şifâ'ü'l-Kulûb ve Ziyâ'ü'l-Kubûr (Metin ve Dil Özellikleri)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 2018.

